

ÉVFORDULÓ

Theatrum Europaeum. A vesztfáliai béke Európája*

Theatrum Europaeum sokértelmű cím. Már maga a „theatrum” is. A kora újkor évszázadaiban gyakori metafora: szóösszetételétől függően lehetett az orvosegyetemek nyilvános boncterme, a hatalom igazságszolgáltató helye, a vesztőhely vagy – régi magyar kifejezéssel élve – a nyakazóhely. És lehetett az ország szakrális helye: Pozsonyban a király, Gyulafehérvárott a fejedelem uralkodói megjelenésének reprezentációs tere. Térképek címében az idő és a tér egységét fejezi ki. Zrínyi *Szigeti veszedelmében* a „nagy theatrum” a háború, maga a pokol, az alvilág ura zúdítja az emberiségre. És jelentheti a theatrum a világuirt, az Univerzum theatrumát, az égboltozat rendjét, a csillagok és a bolygók kiszámítható és ütközésmentes pályáját.

1648. október 24-én a vesztfáliai békével ezt az égi theatrumot vélték megvalósíthatónak. Hogy a harmincéves háborúval együtt az öldöklések évszázadait is lezárják: „*Pax sit Christiana, Universalis et Perpetua*” – vagyis érvényesüljön a kölcsönös megértés. Foglalja magába Európa minden országát, egységesen, hogy legyen esélye a jövőre valamennyi nemzetnek. Mégpedig úgy, hogy tárgyalásokkal, részletegyeztetésekkel megszerkesztett hatalmi erőegyensúly biztosítsa a békét, „*az emberi dolgok nyugodt szabadságát*”, ahogy azt Nadányi János Apáczainak ajánlott Grotius-értekezésében megfogalmazta. Vesztfália alapelve tehát: legyen a béke keresztényi, általános és állandó.

Akkor, 1648 őszén egész Európa ünnepelt: volt bankett, békebalett és békemuzsika. Művészek versengtek, hogy emlékérmek, festmények, metszetek kompozícióiban minél beszédesebb képekkel fejezzék ki a béke lényegét: felvonulnak az antik istenek, virágoznak a kertek, kettőtörten hevernek az ágyúk, szegre akasztva a dob, édig érnek a lombkoronás fák. Tűzijátékok tudatják a városok piacterein tolongó néppel: nem lesznek többet ostromok és véres csatateretek; a megismételhetetlen múltba tűnik minden rémes élmény, üszkös falú, szétvert otthon, megerősökolt lelkiismeret. Nem lesznek többet kiéhezett, elvadult hadseregek és rokkant emberroncok az országutakon. Hírmondók tudósítják a kalendáriumok rongyos lapjain: Venus elvetette a sisakot, a lándzsát, a páncélt, elvetette minden fegyverét. Mars hadisten mezítelen. Ma is látható a vesztfáliai tanácsteremben az élethűen megfestett békebiztosok lába előtt a láncra vert kutya, ez a veszett eb; az akkori embereknek ez azt jelentette, nem lesznek többé háborúk.

Századunk végéről visszatekintve tudjuk, mindez álom volt csupán. Minden ország s közöttük Magyarország sokszorosan megszenvedte, hogy Európa garanciális, universalis béke-rendszere három és fél évszázadon át maradt, mi volt, vágyott elképzelés.

Mégis háromszázötven év reális történelmi távlat, hogy kitűnjék, a vesztfáliai béke más volt, mint csak az egyik az egymás sarkába hágó háborúkat lezáró és gyorsan elfüstölgött békék közül. Nevezik úgy, mint az újkori Európa bölcsője, keresztlevele, mérnöke, tanítómestere. Könyvsorokat kitevő irodalmában egyre inkább az újkori Európa kibontakoztatójának ismerik el. Mert új értékrendet vázolt fel, hosszú folyamatot indított el, együttélési elveket jelölt ki, feladatokat adott, alternatívákat kínált. Nem egyszerű békét, hanem a kontinens békerendszerét fogalmazta meg.

* A kiváló tudós előadása, mely a szóban forgó békekötés mélyebb történelmi összefüggéseit és ezredfordulói tanulságait vizsgálja, a budapesti Hadtörténelmi Múzeumban rendezett kiállítás 1998. október 26-i megnyitóján hangzott el. Magyar és erdélyi vonatkozásai külön is indokolják lapunkban való közreadását. (Szerk.)

Közösen döntöttek nemzetek jövőjéről: elismerték Hollandia és Svájc önállóságát, a német fejedelemségek konföderációs jogát, lefektették az újkori európai hatalmi egyensúly alapjait. Hosszú távú érvényességgel.

Indokolt tehát, hogy ezen a héten nagyszabású tudományos konferencián a világ minden tájáról összegyűlt tudósok és államférfiak vizsgálják meg, mi volt a harmincéves háború, az anyanyelvi nemzettudat, a béke fogalma, szimbólumrendszere, milyen víziók születtek akkor Európa jövőjéről, és milyen feladatokat hagyott a vesztfáliai béke a 21. századra készülő világnak. A nemzetközi tévéállomások tegnapelőtt már közvetítették az 1645-ben elkezdett s a vesztfáliai békét megalkotó tárgyalások színhelyein, Osnabrückben és Münsterben a nemzetközi konferencia nagyszabású seregszemléjét: felvonultak az egykori uralkodók leszármazottai, az államfők, a városok és az egyházak, a művészetek, az irodalom, a családok, a nemzetek történetesei, a politika tudományának művelői. Mintha a háborúk verte öreg évszázad Európája a vesztfáliai békével mutatkozna be a 21. századnak.

Sajnos az elmúlt években a magyar társadalomtudományok közismerten mostoha elbánásának következtében, a történelmünk nemzetközi jelenlétével keveset törődő közöny miatt is, a magyar tudományok, az irodalom-, a hadtörténet, a művészettörténet, a könyvtartudomány, az információtörténet és a korszerű értelemben felfogott politikátörténet kiváló eredményei kevésbé vagy egyáltalán nem jutottak el erre a páratlan nemzetközi fórumra, ahol ezen a héten Európa majdnem minden országa bemutathatja történelmét a vesztfáliai béke korában, elmondhatja, mit jelentett számára a háború, hogyan élték át az öldöklő évtizedeket a családok, a nők, a gyermekek, az etnikumok, az egyházak és a kultúrák. Bemutathatja, milyen látomásokban, milyen egyetemes szimbólumokban fogalmazta meg igényét a békéről nemzete, milyen hangon kapcsolódott be akkor az egyetemes kórusba, és milyen értékeket adhat át ma történelméből a 21. századnak.

Magyarországnak vajon mennyiben volt helye a vesztfáliai béke asztalánál? A békét egyfelől a Királyi Magyarország uralkodója, egyben a német-római császár és az ausztriai örökös tartományok ura kötötte meg. Másfelől az Erdélyi Fejedelemséget mint Svédország és Franciaország szövetségesét belefoglalták a békébe. Ez többet jelentett, mint a különben oszmán érdekszférában élő Erdély önállóságának elismerését a nyugati világban. Stabilizáló tényezőnek tekintették. Közép-Európa keleti térségében a vallási ellentétek, a hatalmi, kereskedelmi érdekek, szociális feszültségek és főleg az állandó török támadások örökös bizonytalansága és anarchia fenyegetett. Erdély viszont határai között biztosította több vallás és anyanyelv együttélését, és kezelni tudta az oszmán kérdést. A vesztfáliai békének voltak megoldatlan és sebezhető pontjai. „Minket kihagytak a békéből” – fogalmazta meg Csehország panaszát Comenius. Velenec nem élvezheti a béke áldásait, mert a jóltesült török diplomácia azonnal megtudta, hogy a keresztény országok megegyezésre készülnek, s ez lehetőséget ad, hogy ellene összefogjanak. Amint tehát 1645-ben megkezdődtek a béketárgyalások, kifutott a Földközi-tengerre a török hadiflotta. Az oszmán hatalom azóta elfoglalta Kréta szigetét, és ostromolja Kandia várát. Viszont a magyar politikai elit tudatában volt, amit Zrínyi már 1648-ban erőteljes szavakkal megfogalmazott: elérkezett az idő, hogy visszaszorítsák a török európai hatalmát. 1663–1664-ben lezajlott a főpróba, és 1686-ban nemzetközi összefogással bekövetkezett, amire generációk vártak. De a vesztfáliai békerendszer megalkotói nem számoltak vele, hogy mi lesz a térséggel, ha kiűzik a törököt, hogyan alakul az európai hatalmi egyensúly.

Mindemellett a 17. század magyarjait éppen azért, mert folytonos fegyverzajban élték napjaikat, szinte többet foglalkoztatta a béke, mint a háború. Nincs arra tér, hogy elsoroljam, kik ismételték – főurak, polgárok, nemesek, de még mezővárosiak is – Erasmus *Querela pacis* című művének gondolatait. Kik olvasták Lipsius, Bacon, Grotius fejtegetését a hosszú távú békés együttélés feltételeiről, a hatalmi egyensúly elveiről. Kik fordították magyarra és terjesztették

másolatokban a békeszerződések szövegeit. Nem idézhetem Pázmányt és Esterházy Miklóst, amint megfogalmazták a térség megtartható békéjének követelményeit. Arra sincs lehetőség, hogy felidézsem a vesztfáliai békemű létrehozásában közvetett módon részt vett magyar politikusokat, értelmiségünk elfelejtett személyiségeit. Néhány alapelvet idézhetek: Bethlen Gábor sokszor elmondta, ha jövőt akar az ország, akkor a nemzetközi diplomáciai rendszer szintjén kell részt vennie a békekötésekben, mert a „béke a legnagyobb bölcsesség és eszeség”, legfőbb cél pedig „a szent békesség megszerzése”. A feladat I. Rákóczi György fejedelemre marad. Egy gondolat békebiztosainak adott instrukciójából: „Az mi szegény nemzetünket az békességnél egyéb meg nem tartja.” 1648 végén pedig abban a tudatban hunyhatta le szemét, hogy hozzájárult az európai békéhez. Fejedelem országa szabadsága érdekében nagyobbát annál nem cselekedhetett, mint hogy befoglalták a vesztfáliai békébe. „Mi a béke fiai vagyunk” – írták 1660-ban a magyar tanácsosok, de amit élnek, az nem béke, hanem folytonos háború. Majd a század végén az emberi jogokra hivatkozva tekintik jogtalanoknak a magyar politikusok, hogy a karlócai békét „sine nobis de nobis”, vagyis nélkülünk döntve rólunk kötötték meg. A spanyol örökösödési háborút lezáró békerendszer megalkotásában az angol és a holland politikát a vesztfáliai béke alapelvei vezették. A magyar konföderációk szabadságharcát II. Rákóczi Ferenc azért is jogosnak látta, hogy nemzetközi garanciákkal, az universalis európai békébe foglalva fejezhesse be, mert Erdély uralkodóját „független fejedelemként foglalták bele a vesztfáliai békeszerződésbe”. A magyar politika jelentősége mind az európai hatalmi egyensúly, a békerendszer, a keresztény szolidaritás története, mind pedig Magyarország története szempontjából mindmáig csaknem teljesen ismeretlen a nemzetközi irodalomban. Tankönyveink is hallgatnak róla. Pedig kiegyensúlyozott, tárgyyszerű önértéktudatunk építője lehet és méltó, megszenvedett belépő a 21. századba. Lemondani erről több mint bűnös mulasztás.

Talán ennyivel is sikerült érzékeltetnem, mi a jelentősége, hogy a fegyverek és a háborúk múzeuma a békekötések rekvizitumait tárja a közönség elé. Historiográfiai jelentőségű esemény, mert Magyarország történetében fordul elő, hogy a vesztfáliai békéről megemlékezik. A kiállítás, a *Theatrum Europaeum* sokkal több, mint rendhagyó különlegesség. *Európai jelenlétünk múltja, jelene és talán, szeretném remélni, sőt bízom benne, a jövője is.*

Befejezésül: nem szólhatok a gyönyörű érmek, metszetek, térképek sokaságáról. Nem szólhatok a *Theatrum Europaeum* világáról. De nincs szívem, hogy hallgassak egy kiállított játékról. Ezzel ajándékozták meg a magyar rendek 1687 őszi országgyűlésén a megkoronázott kilencéves kisleányt, I. József királyt. Ez a pergamenre rajzolt labirintus nem más, mint játékos államelmélet, a történelmi példákkal tanít a jó kormányzásra. S a labirintus ősi szimbólum, azt példázza, hogy a reménytelen helyzetből is van kiút.

R. Várkonyi Ágnes